

DIJKVERSTERKING EDAM-AMSTERDAM

RUIMTELIJKE KWALITEIT TOEGEPAST

Door de eeuwen heen is binnen de architectuurwereld geprobeerd vuistregels voor het ideale ontwerp te beschrijven. De strijd tussen technische perfectie en functionaliteit, en esthetische perfectie en schoonheid, kenmerkt de beschrijvingen en denkwijzen hierover. Ook nu nog is dit vaak het dilemma waar planmakers en ontwerpers voor staan: wat is het dat een omgeving aantrekkelijk maakt of houdt, en wat juist niet? Wat geeft – met andere woorden – Ruimtelijke Kwaliteit aan een plan? Wanneer Ruimtelijke Kwaliteit vanaf het begin op een goede manier een prominente plek krijgt, leidt dit tot een soepeler planproces met meer draagvlak, en een goed evenwicht tussen techniek en esthetiek. De case Dijkversterking Edam-Amsterdam is daarvan een illustratie.

Arjen van der Linde en Hanneke Busscher

6

TOETS 04 09

Tussen 25 en 23 v.Chr. schreef Vitruvius het boek *De Architectura Libri Decem*. Hierin beschrijft hij ideeën over de perfecte schoonheid van een gebouw: schoonheid is gebaseerd op symmetrie en samenhang. Om zijn ideeën over het ideale gebouw hanteerbaar te maken, introduceerde Vitruvius de begrippen *utilitas* (doelmatigheid), *venustas* (schoonheid) en *firmitas* (degelijkheid). Wanneer een ontwerp voldeed aan deze drie architectonische beginselen, had men het ideale gebouw ontworpen.

Het is iets soortgelijks dat architecten en planmakers tegenwoordig proberen te bewerkstelligen met het begrip Ruimtelijke Kwaliteit. Met het toepassen van dit begrip wordt naast de functionaliteit van een ontwerp ook het aspect schoonheid in het plan/ontwerpproces meegenomen om zo tot het ideale ontwerp te komen.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat in het kader van de Ruimtelijke Kwaliteit in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening (1988) de drie begrippen van

Vitruvius zijn geherintroduceerd. De drie begrippen zijn vertaald naar gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde. Deze indeling is sindsdien regelmatig in beleidsnota's en andere publicaties terug te vinden en vormt de gangbare definitie voor Ruimtelijke Kwaliteit.

Ruimtelijke Kwaliteit in de praktijk

In het slot van zijn boek *De Architectura Libri Decem* geeft Vitruvius aan dat een architect zich niet altijd strikt aan zijn voorschriften en vuistregels hoeft te houden. Reden hiervoor is dat de situatie per project verschilt en dat maakt het lastig om algemeen geldende regels voor vormgeving en planvorming te formuleren. Omdat het plangebied en de mensen die bij het plan betrokken zijn voor elk project anders zijn, is namelijk ook de Ruimtelijke Kwaliteit voor elk project verschillend. Ruimtelijke Kwaliteit op een juiste manier een plek geven vergt dan ook maatwerk. De twee begrippen toekomstwaarde en gebruikswaarde worden in de praktijk veel-

Ruimtelijke Kwaliteit =
Gebruikswaarde (= doelmatigheid + functionele samenhang) +
Belevingswaarde (= diversiteit + identiteit + schoonheid) +
Toekomstwaarde (= duurzaamheid + aanpasbaarheid + beheerbaarheid)

DE AUTEURS

Arjen van der Linde (033-4683264, arjen.vanderlinde@dhv.com) en Hanneke Busscher (033-4682736 hanneke.busscher@dhv.com) zijn adviseur gebiedsontwikkeling en landschapsarchitecte bij adviesbureau DHV BV.

De dijk Edam-Amsterdam.

al via de technisch inhoudelijke aspecten gewaarborgd en kunnen voor verschillende projecten dezelfde inhoud hebben. Zo is de toekomstwaarde bijvoorbeeld vaak gevat in beleidsnormen ('ontwerp een dijk die voor de komende 50 jaar aan de veiligheidsnorm voldoet'); het is dan de reden dat een ingreep plaatsvindt. De gebruikswaarde is vaak gevat in de ontwerp-randvoorwaarden ('maak een veilige dijk waarop een auto kan rijden') en in wet- en regelgeving (geluidsnormen, natuurcompensatie enzovoort). De belevingswaarde kent echter geen harde regels of randvoorwaarden en wordt vaak als ongrijpbaar en moeilijk ervaren. Ongrijpbaar en moeilijk, maar o zo belangrijk! Het gaat namelijk om de ervaringen van mensen die in een gebied wonen, werken en recreëren. Het is een uitdaging om deze minder tastbare aspecten vast te leggen of inzichtelijk te maken. Als dat lukt, leidt dit vaak tot een beter gedragen, verkoopbaar en passend plan.

Som der delen

Wat maakt het dat het ene landschap als aantrekkelijk en mooi wordt ervaren en het andere niet? Vaak gaat het om die belevingswaarden die de betrokkenen moeilijk onder woorden kunnen brengen. Het zijn ontastbare kwaliteiten zoals (culturele) identiteit, leesbaarheid van het landschap, herkenbaarheid van het landschapstype, de ontstaanswijze enzovoort. Omdat ieder individu een ander waardeoordeel toekent aan een omgeving, is het benoemen van een gezamenlijke Ruimtelijke Kwaliteit een moeilijke opgave. Het perfecte ontwerp of de ideale schoonheid bestaat niet. Het is enkel mogelijk, maar dan ook zeer belangrijk, om begrip te tonen voor

SCHOONHEID IS...

Schoonheid is een kwaliteit of beleving van een persoon, voorwerp, klank, plaats of idee dat een op waarneming gebaseerde ervaring van genoeg, bevestiging, betekenis of goedheid veroorzaakt. De subjectieve ervaring van 'schoonheid' betreft dikwijls de interpretatie van een bepaalde entiteit als in evenwicht en harmonie met de natuur zijnde. Dit leidt tot krachtige gevoelens van aantrekking en emotioneel welzijn. Een 'voorwerp van schoonheid' is iets dat openbaart, of weerklank vindt, met persoonlijke betekenis.

(Bron: Wikipedia)

ieders persoonlijke ervaringen en deze een plek te geven in het totale verhaal over Ruimtelijke Kwaliteit. Het is aan de planmakers de gezamenlijke waarde onder de noemer Ruimtelijke Kwaliteit te onderzoeken. Dat begint met de betrokkenen bewust te maken van de kwaliteiten in hun omgeving. Vervolgens moeten de planmakers in samenspraak met de betrokkenen die kwaliteiten op een professionele manier, vanuit vakkennis, creativiteit en expertise, naar een ontwerp of plan vertalen.

Dijkversterking Edam-Amsterdam

Maar hoe vangen we de Ruimtelijke Kwaliteit van een gebied en hoe zorgen we ervoor dat deze bewaard blijft of zelfs versterkt wordt bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen? Het project dijkversterking Edam-Amsterdam (projectnota/MER) is een mooi voorbeeld van hoe Ruimtelijke Kwaliteit een rol kan krijgen in de planvorming.

Over de inhoud van het project het volgende. De Markermeerdijk tussen Edam en Amsterdam vraagt over een traject van 30 kilometer voor ongeveer de helft (16 kilometer) om maatregelen die de waterveiligheid voor de komende 50 jaar garanderen. De maatregelen zijn noodzakelijk om de stabiliteitsproblemen en de hoogteproblemen van de dijk op te lossen. Het gaat grofweg om drie typen maatregelen, de varianten, die in meer of min-

dere mate een ruimtelijke impact en dus gevolgen voor de Ruimtelijke Kwaliteit hebben:

1. buitenwaartse versterking;
2. binnenwaartse versterking;
3. constructieve oplossingen (bijvoorbeeld damwandconstructies).

Voor twaalf dijksecties wordt onderzocht op welke plaats welke variant van toepassing kan zijn en hoe deze eruit komt te zien. In een projectnota/MER worden de verschillende varianten beschreven en beoordeeld. Belangrijk uitgangspunt hierbij is dat het Hoogheemraadschap Hollands Noorder-

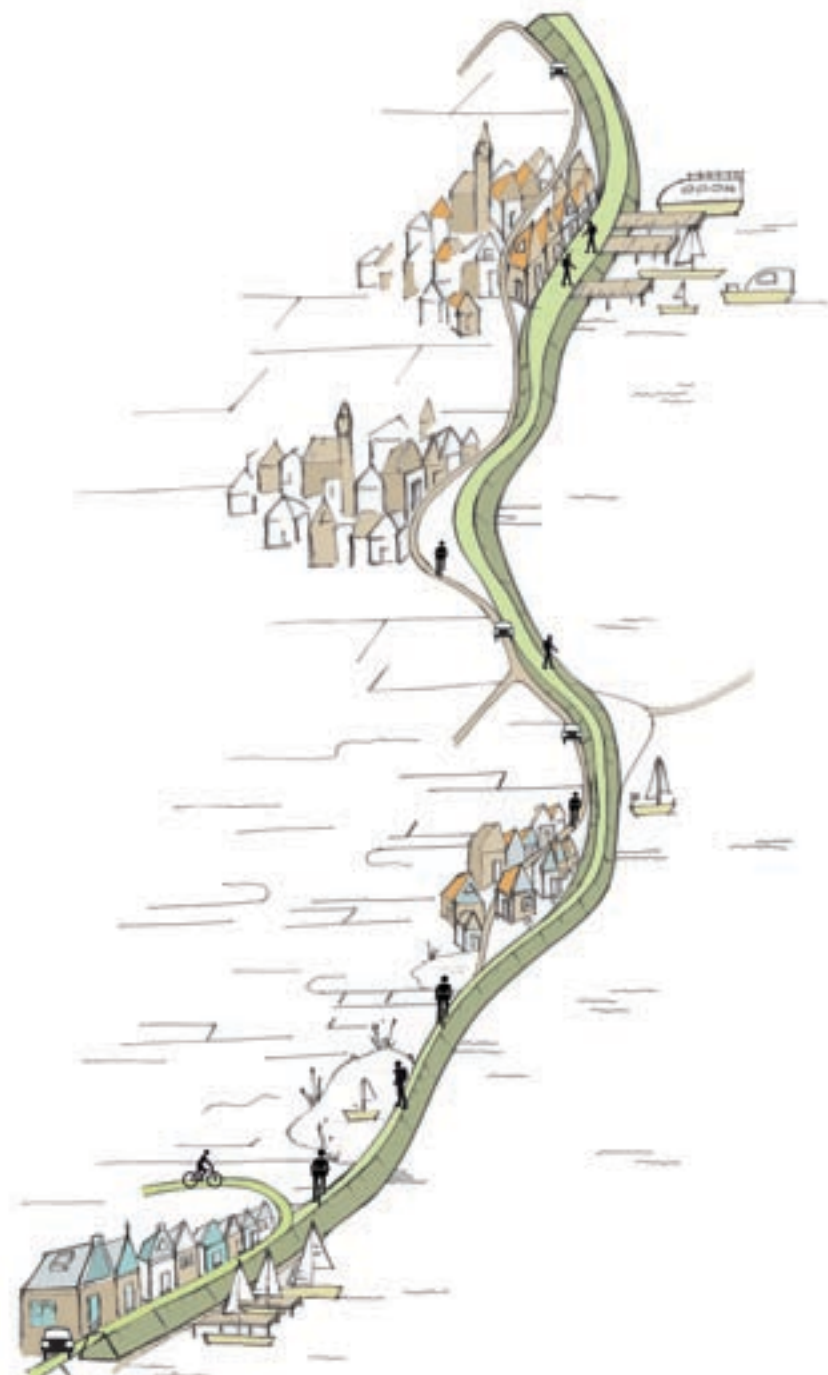
In de eerste stap worden de kernkwaliteiten – van hoog naar laag schaalniveau – in beeld gebracht.

kwartier naast een veilige dijk ook een mooie dijk wil creëren, die past binnen de unieke omgeving van Laag Holland / Waterland.

De aanpak

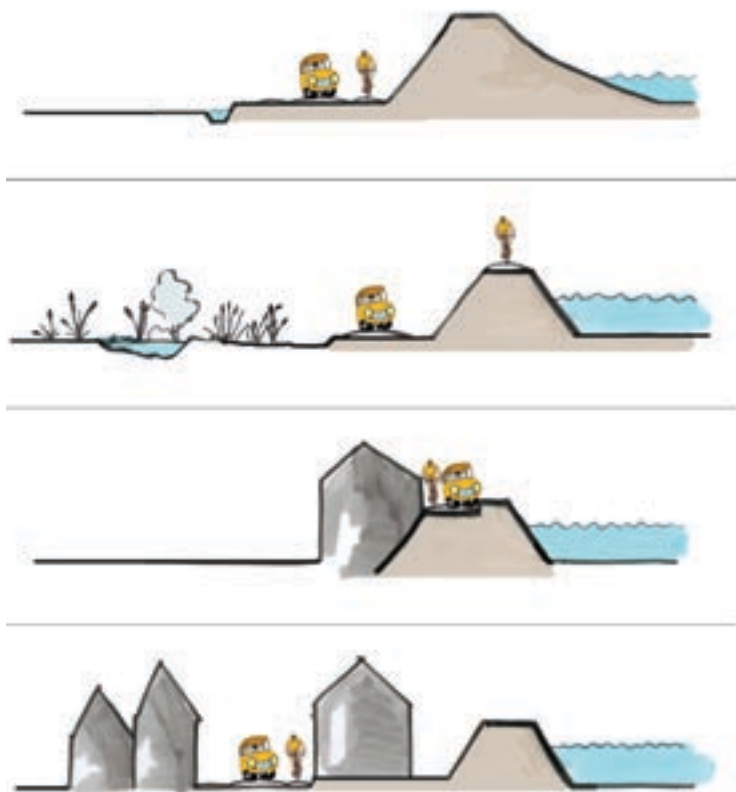
Na veiligheid is Ruimtelijke Kwaliteit een belangrijke doelstelling voor het dijkversterkingsproject. Dit betekent vanzelfsprekend dat wanneer de veiligheid in het geding is, er concessies worden gedaan met betrekking tot de Ruimtelijke Kwaliteit. Evenals bij bijvoorbeeld de Ruimte voor de Rivierprojecten wordt gesteld dat de Ruimtelijke Kwaliteit behouden moet blij-

ven en waar mogelijk versterkt moet worden. In een open planproces waarbij diverse betrokkenen hun ervaringen en belangen konden aangeven, zijn drie stappen doorlopen.

1. Wat is er? Welke Ruimtelijke Kwaliteit is er nu?

Wanneer het de doelstelling is om de Ruimtelijke Kwaliteit te behouden, is het allereerst van belang te weten waarin deze Ruimtelijke Kwaliteit op dit moment zit. Door middel van bureaustudie, veldbezoeken en interviews zijn kernkwaliteiten van de dijk en het omringende gebied benoemd: van

hoog (omgeving) tot laag (dwarsprofiel) schaalniveau. De bevindingen zijn besproken en aangepast in overleg met gebiedspartijen en betrokkenen via adviesgroepen, bewonersavonden, interviews en keukentafelgesprekken. Uiteindelijk zijn de uitkomsten verwerkt in de Startnotitie m.e.r. en vervolgens in de Nota schetsontwerp (daarover later meer).

Bij de contacten met betrokkenen is veel met beelden (foto's, kaarten, visualisaties, schetsen) gewerkt. Dit zorgt ervoor dat de ontastbare kwaliteiten die te maken hebben met ervaringen en die voor betrokkenen moeilijk te benoemen zijn, zichtbaar, concreet en bespreekbaar worden. Betrokkenen worden zich zo gaandeweg bewust van de elementen waarin de Ruimtelijke Kwaliteit van een gebied schuilt. De beelden zijn bovendien vaak een feest van herkenning. Bij het zien van 'hun' gebied komen veel verhalen en reacties

naar boven, die op hun beurt input zijn voor de planmakers en hun ontwerp. Aan de hand van de reacties kunnen de kwaliteiten al dan niet verder worden meegenomen in het planproces. Bovendien wordt via de contactmomenten tegelijkertijd stevig geïnvesteerd in draagvlak. Het bespreekbaar maken van de Ruimtelijke Kwaliteit zorgt voor vertrouwen en betrokkenheid.

2. Wat willen we? Wat zijn de wensen voor het gebied en voor de ingreep?

In de tweede stap is ingegaan op de ingreep die gaat plaatsvinden: de drie varianten. Om de Ruimtelijke Kwaliteit van de dijk en de omgeving echt een plek te geven in het ontwerp, is het zeer belangrijk voor ontwerpers, landschapsarchitecten en MER-makers de ingreep goed te begrijpen. Men moet elkaars taal (leren) spreken. Het is namelijk van belang te doorgronden op welk (schaal)niveau en bij welke variabele in het ontwerp er vanuit Ruimtelijke Kwaliteit invloed uitgeoefend kan worden. Voor de dijkversterking betekent dit dat met de technisch ontwerpers is gezocht naar de 'knoppen' waaraan gedraaid wordt bij het ontwerpen van de varianten. Zo kan men bijvoorbeeld variëren met de taludhelling, de dijkhoogte, de kruinbreedte, de positie van fietsers enzovoort. Deze variabelen zijn de 'bouwstenen' van de dijk genoemd. Voor elke bouwsteen is vanuit Ruimtelijke Kwaliteit vervolgens een wens uitgesproken voor de maatvoering en vormgeving: een ontwerpprincipes. Ook hierbij zijn beelden gebruikt.

Door vanuit de Ruimtelijke Kwaliteit voor de genoemde bouwstenen uitgangspunten en ontwerpprincipes te formuleren, kan actief sturing gegeven worden aan het technisch ontwerptraject, en dus aan de totstandkoming van de varianten. Dit bleek een cruciale stap te zijn waarin technisch ontwerp en Ruimtelijke Kwaliteit elkaar vinden. Binnen het ontwerptraject blijkt er altijd, afhankelijk van technische mogelijkheden en kosten, in meer of mindere mate ruimte voor kwaliteit. Het is zaak om die ruimte op dat moment in de planvorming te benutten.

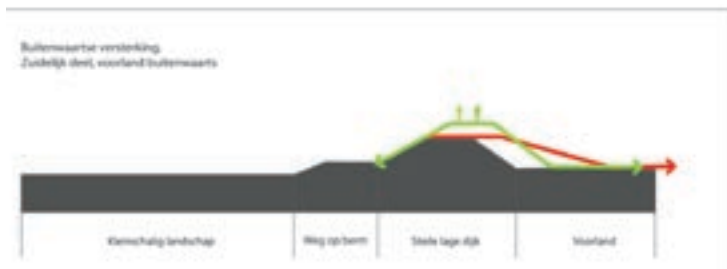
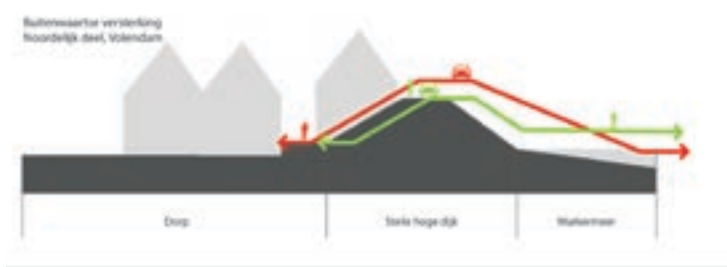
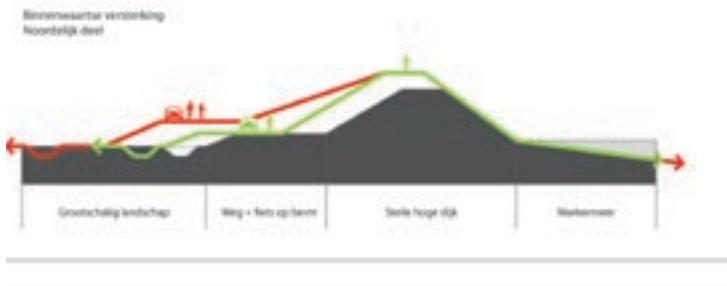
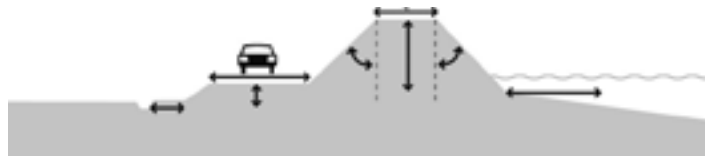
3. Wat kunnen we? Welke mogelijkheden zijn er?

In de derde stap zijn de uitgangspunten en ontwerpprincipes op maat gemaakt. Er is ingezoomd op de twaalf dijksecties en bekeken waar de geformuleerde ontwerpprincipes en uitgangspunten gelden en vooral waar de uitzonderingen voorkomen. Zo kan het zijn dat een ontwerpprincipes geldt voor het grootste deel van de sectie, maar dat er bijvoorbeeld op de plek waar een woning aan de dijk grenst geen ruimte is voor de standaard principes. Ook de plekken waar bijvoorbeeld ruimte tussen de dijk en de weg ontstaat, zijn punten van aandacht. Deze vormen een uitzondering op de standaard ontwerpprincipes. Een voorbeeld van een ontwerpprincipes is: 'De weg dient zo dicht mogelijk tegen de dijk te liggen.' Op de plekken waar nu al inhammen voorkomen, kan deze wens vanuit Ruimtelijke Kwaliteit niet worden vervuld en zal een locatiespecifiek ontwerp moeten worden gemaakt. De ontwerpprincipes en aandachtspunten voor het ontwerp zijn per dijksectie beschreven en verbeeld.

Schetsontwerp

Bovengenoemde drie stappen zijn verwerkt in een Nota schetsontwerp. Deze is breed gedragen in adviesgroep en projectgroep. In de nota worden

RUIMTELIJKE KWALITEIT

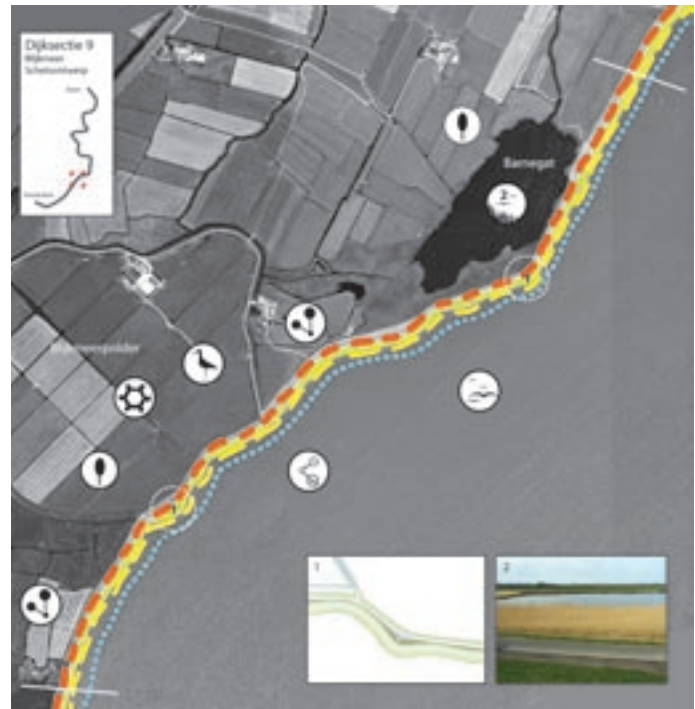

In de tweede stap worden beelden gebruikt om bouwstenen en ontwerpprincipes te visualiseren.

de uitgangspunten en ontwerpprincipes vanuit Ruimtelijke Kwaliteit (samen het ontwerp kader) beschreven die input geven aan het technisch ontwerp. In de volgende fase van het planproces worden varianten ontworpen op basis van dat ontwerp kader en, uiteraard, op basis van de randvoorwaarden vanuit veiligheid en kosten. Om te monitoren hoe in de ontwerpen rekening wordt gehouden met het ontwerp kader, worden in het MER de alternatieven getoetst op het criterium 'de mate waarin alternatief aansluit bij het ontwerp kader'.

Conclusies

Ruimtelijke Kwaliteit is een wezenlijk onderdeel van elk project: elk project biedt ruimte voor het creëren van meer Ruimtelijke Kwaliteit. Het

De derde stap: ontwerpprincipes.

begrip biedt handvatten om niet-tastbare, abstracte belevingsaspecten mee te nemen in het planproces. Het belang daarvan is niet nieuw en wordt al sinds Vitruvius erkend. Binnen diens definitie van een perfect ontwerp en binnen de Ruimtelijke Kwaliteitsdefinitie van nu vormt belevingswaarde (of schoonheid, venustas) de grootste uitdaging. Het is het meest ongrijpbare maar tegelijkertijd ook het meest veelbetekenende onderdeel van de definitie. Door alle aspecten van Ruimtelijke Kwaliteit, en met name de belevingswaarden, al vroeg in het planproces mee te nemen, kan een gedragen en evenwichtig plan tot stand komen.

De case Dijkversterking Edam-Amsterdam maakt duidelijk dat het mogelijk is om Ruimtelijke Kwaliteit daadwerkelijk mee te nemen in de planvorming. De belangrijkste stap binnen het project was in dit verband de stap waarbij via bouwstenen de ontwerpprincipes vanuit Ruimtelijke Kwaliteit concreet zijn gemaakt in tekst en beeld. Dit is alleen mogelijk wanneer vanaf het begin van het planproces de Ruimtelijke Kwaliteit van een gebied een prominent agendapunt is. Een gedegen ruimtelijke analyse die zo snel mogelijk is toegespitst op de 'knoppen waaraan uiteindelijk gedraaid gaat worden' draagt bij aan een goede afstemming tussen Ruimtelijke Kwaliteit en technisch ontwerp.

Het is belangrijk om bevindingen en uitgangspunten met betrekking tot de Ruimtelijke Kwaliteit breed in tekst en beeld te communiceren en samen met betrokkenen aan te scherpen. Op deze manier krijgen de belevingswaarden en dus de ervaringen en verhalen van betrokkenen een plaats in de visievorming en in het ontwerp, in plaats van dat zij slechts, zoals niet zelden in de praktijk van m.e.r.-procedures, hooguit achteraf getoetst worden. Naast het vormgeven van de werkelijke ingreep (het ontwerp) is het creatief vormgeven van het proces onmisbaar. Het gaat erom op de juiste momenten aandacht te geven aan Ruimtelijke Kwaliteit. Hulp-middelen daarbij zijn tijdige voorlichtingsavonden, keukentafelgesprekken, brainstormsessies en andere ontmoetingen gericht op kennis van en begrip voor de kwaliteit van het gebied en op de noodzaak van de ingreep. Elk planproces is anders en vraagt om maatwerk. Door niet alleen het ontwerp maar ook het proces op een creatieve manier vorm te geven, ontstaat grote meerwaarde voor de voortgang van het planproces en uiteindelijk voor het gebied waar de ingreep plaatsvindt. ■